

Şah İsmâil, I. Tahmasb, II. Şah İsmâil ve Muhammed Hudâbende dönemi olaylarını özetleyen müellif, "sahîfe" adı verilen bölümlerin birincisinde Şah Abbas'ın doğumundan 1587'de tahta çıkışına kadar geçen hayatı ile devrin olaylarını ele almıştır. İkinci sahîfenin "maksad" denilen iki tâli kısmından ilkinde I. Şah Abbas'ın cülûsundan 1616'ya, ikinci maksadda yine bu hükümdarın 1629'da ölümüne kadar gelen Safevî tarihini anlatmıştır. *Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*'nin bazı nüshalarında görülen Şah Sâfî Mirza döneminin (1629-1642) on dört yıllık olaylarının ilk dört senelik kısmını da muhtemelen İskender Münşî kaleme almış, geri kalan on yıllık kısım ise Muhammed Ma'sûm tarafından yazılmıştır.

I. Şah Abbas devrinin birinci elden kaynağı olan *Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*'de sadece Safevî Devleti'nin siyasî olayları değil dönemin sosyal durumu ile ileri gelen devlet adamlarının, bürokratların, şair, edip, hattat vb. sanat erbabının kısa biyografileri de verilmiştir. Eserde ayrıca başta Osmanlı Devleti olmak üzere Kuzey Azerbaycan, Türkistan ve Bâbürlüler'in Safevî Devleti'yle münasebetleri ve Türk medeniyeti hakkında önemli bilgiler vardır. Nitekim kitaptan, devrin Safevî Devleti'nde Türkçe'nin ve Türk edebiyatının büyük etkisinin bulunduğu, hükümdar ailesi, askerî aristokrasi ve orduda Türkçe'nin ana dili olduğu ve Farsça ile birlikte resmî dil olarak sarayda ve divanda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eserde bunun yanında birçok Türk düşünürü, şairi ve edibiyle bunların eserleri de zikredilmektedir.

İskender Bey Münşî eserini resmî evrak, günümüze ulaşmayan eserlere, gözlemlerine ve duyduklarına dayanarak kaleme almıştır. Kitabın düzenli ve açık bir yazım planı vardır. İran tarih yazıcılığında önemli bir yeri olan eser Safevî dönemi tarih yazıcılığının tartışmasız en büyük çalışmasıdır. Yer yer etkili yorumları olan müellifinin ifadesi süslüdür.

Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında teşkil edilen Tercüme Heyeti üyelerinden Mehmed Nebîh tarafından 1729'da Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu tercümenin İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi (Revan Köşkü, nr. 1426) ve Nuruosmaniye (nr. 3144) kütüphaneleriyle İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (nr. 057) nüshaları vardır. B. Dorn, *Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî*'nin bazı kısımlarını *Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenlan-*

der des Kaspischen Meeres içinde (IV, 238-442, 510-514) 1850-1858 yıllarında Petersburg'da yayımlamıştır. Eserin bir bütün halinde ilk tab'ı 1313-1314 hş., zeyli ise Yûsuf Müverrih tarafından 1317 hş. tarihlerinde taş basması olarak Tahran'da yapılmıştır. İrec Efşâr'ın neşre hazırladığı kitabın ikinci baskısı da gerçekleştirilmiştir (I-III, Tahran 1334-1335 hş./1955-1956). Eseri ayrıca R. M. Savory *History of Shâh 'Abbâs The Great* adıyla İngilizce'ye çevirmiştir (I-II, Boulder 1979). İskender Bey Münşî'nin *Kitâb-ı Teressül min Münşe'ât-ı Hâce İskender Bey Münşî* adlı bir eseri daha olup bunun nüshası Leiden Universitätsbibliothek'te mevcuttur (Jong, s. 213-214).

BİBLİYOGRAFYA :

İskender Bey Münşî, *Târîh*, müellifin ve neşreden giriş, I, 1-6; P. de Jong, *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Regiae Scientiarum*, Leiden 1862, s. 213-214; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 309-314; Ahmed Gülçin-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, Tahran 1349 hş./1970, II, 681-682, 722-723; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşârifî's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, III, 263-264; A'yanü's-Şî'a, III, 301-302; Safâ, *Edebiyyât*, V/3, s. 1742-1745; Mehmet İpsirli, "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 34-35; F. von Erdman, "İskender Munschi und sein Werk", *ZDMG*, XV (1861), s. 457-501; Muhammed Hüseyin Rûhânî, "Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî", *DMİ*, IV, 39; M. Fuad Köprülü, "Âzerî", *İA*, II, 134; Mirza Bala, "İskender Bey Münşî", a.e., V/2, s. 1082-1083; R. M. Savory, "İskandar Beg", *EP* (Fr.), IV, 136; a.mf., "'Âlem'ârâ-ye 'Abbâsî", *Elr.*, I, 796; a.mf., "Eskandar Beg Tokamân", a.e., VIII, 602-603; "Târîh-i 'Âlem'ârâ-yı 'Abbâsî", *DMF*, I, 596; Ebû'l-Fazl Hatîbî, "İskender Biyk Münşî", *DMBİ*, VIII, 362-366.

TAHSİN YAZICI

İSKENDER HAN

(اسکندر خان)

(ö. 991/1583)

Şeybânî hükümdarı

(1561-1583)

(bk. ŞEYBÂNÎLER).

İSKENDER MİRZA

(اسکندر مرزا)

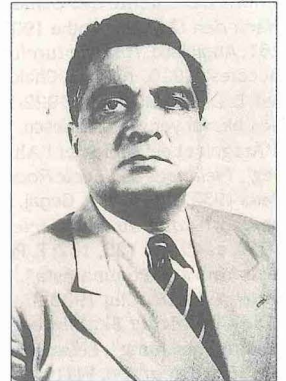
(1899-1969)

Pakistan'ın ilk cumhurbaşkanı.

13 Kasım 1899'da Bombay'da İran asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Bombay Elphinstone ve Sandhurst Royal Military kolejlerinde askerlik eğitimi

gördü ve İngiliz ordusunun ilk Hintli subayı oldu (1920). Ağustos 1926'da Political Service'e tayin edildi; 1945'e kadar Kuzeybatı Serhad eyaletinde, 1945-1946'da Orissa eyaletinde ve 1946-1947 yıllarında Savunma Bakanlığı'nda üst düzey yöneticiliklerde bulundu. Askerî ve bürokratik görevleri sırasında bölgedeki kabileleri tanıdı, onlara karşı nasıl bir politika izleneceğini öğrendi.

Pakistan Devleti'nin kurulmasından sonra Savunma Bakanlığı'na getirildi. Savunma bakanı olduğu yıllarda (1947-1954) ordunun düzenlenmesinde ve Keşmir meselesiyle diğer bazı konularda etkin faaliyetlerde bulundu; özellikle Pakistan'ı Türkiye, İran, Irak ve İngiltere'nin kurduğu bir ortak savunma ve bölgesel iş birliği örgütüne taşıdı (bk. BAĞDAT PAKTİ). 1954'te Doğu Pakistan askerî valiliğine, 1955'te İçişleri bakanlığına ve arkasından Pakistan genel valiliğine, 1956'da da yeni anayasanın kabulüyle cumhurbaşkanlığına getirildi; kısa sürede ülkenin en güçlü adamı haline geldi. Cumhurbaşkanlığı sırasında politikacılara karşı otoriter bir tavır sergiledi. Amerika'daki gibi çok geniş yetkilere sahip bir başkanlık sistemi arzuluyordu ve halkın parlamenter yönetime henüz hazır olmadığı kanaatindeydi. Politikacılar bir taraftan ona karşı mücadeleyi veriyor, bir taraftan da kendi aralarında çekişiyorlardı. Siyasî belirsizlik düzensizliğe ve ekonomik çalkantılara yol açıyordu. Nihayet 1957'den itibaren bu duruma bir son vermek isteyen İskender Mirza, 7 Ekim 1958'de genel seçim için daha önceden tarih belirlenmiş olmasına rağmen anayasayı yürürlükten kaldırıp sıkıyönetim ilân etti; Genelkurmay Başkanı Eyyûb Han'a da sıkıyönetimi uygulaması için yetki verdi. Fakat birkaç gün içerisinde Eyyûb Han ile anlaşmazlığa düştü; İskender Mirza eskisi gibi iktidarını sürdürmeyi, Eyyûb Han ise kendi gücünü da-

İskender
Mirza

ha fazla hissettirmeyi istiyordu. Eyyûb Han, sıkıyönetimin ilânından yirmi gün sonra kendisinin başkanlığında yeni bir hükümet kurulduğunu açıkladı ve İskender Mirza'yı istifaya zorladı (27 Ekim 1958); bir hafta sonra da onu Londra'ya ömür boyu sürgüne gönderip cumhurbaşkanlığını ilân etti.

Londra'da politikanın dışında kalarak sessiz bir hayat geçiren İskender Mirza, Pakistan'ı Türkiye gibi modern bir ülke yapmak istiyor, bu konuda çok özendiği Mustafa Kemal Atatürk'ten esinlenirken önemli kararlarından önce de Başbakan Adnan Menderes'ten düşüncelerini soruyordu. Din adamlarından hoşlanmadığı için devlet işlerinde ulemâya yer vermek istemiyordu. Pakistan'ı Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı (SEATO) ve Bağdat Paketi'ne (Merkezî Antlaşma Teşkilâtı [CENTO]) dahil etmiş, Afganistan'la da iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermişti. İskender Mirza Londra'da yetmişinci doğum günü olan 13 Kasım 1969'da öldü.

BİBLİYOGRAFYA :

"İskandar Mirza Speaks: An Autobiography", *Mi'yâr*, I/15-27, Karachi 1976, tür.yer.; Muhammad Ayub Khan, *Friends Not Masters: A Political Autobiography*, London 1967, s. 36-75; H. Feldman, *Revolution in Pakistan: A Study of Martial Law Administration*, London 1967, s. 1-43; N. K. Jain, *Muslims in India: A Biographical Dictionary*, New Delhi 1979, I, 217-218; Syed Nur Ahmad, "From Martial Law to Martial Law", *Politics in the Punjab 1919-1958* (ed. Craig Baxter), London 1985, s. 325-405; M. R. Afzal, *Political Parties in Pakistan*, Islamabad 1986-87, I, 124-217; A. Gauhar, *Ayub Khan*, Islamabad 1993, s. 67-156; I. Talbot, *Pakistan: A Modern History*, London 1998, s. 141-144, 146-147.

M. NAEEM QURESHI

İSKENDER PAŞA

(ö. 979/1571)

Osmanlı beylerbeyi.

Çağdaşı öteki İskender paşalardan ayırmak için bazan Çerkez, bazan da Gazi veya Sarı lakaplarıyla anılır. 895'li (1490) yıllarda Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki topraklarda dünyaya geldiği, babasını kaybetmesi üzerine ailesiyle birlikte Osmanlı ülkesine göç ettiği, 1510'lu yıllarda Trabzon'dan İstanbul'a gelerek Deli Hüsrev Paşa'ya intisap edip onun maiyetinde bazı seferlere katıldığı rivayet edilir. 1521'de Diyarbakır beylerbeyiliğine getirilen Hüsrev Paşa'nın yanında önce kapıcıbaşı oldu, ardından çavuşbaşıyla yük-

sestildi. Hüsrev Paşa'nın Rumeli beylerbeyiliğine nakli üzerine onunla birlikte gitti. Bir süre sonra da sancak beyliğine terfi etti. 1541 yılında Budin Kalesi'nin doğru Osmanlı idaresi altına alındığı Macaristan seferine katıldı. 1546'da Diyarbakır, Şam ve Halep defterdarlıklarının toplandığı Arap ve Acem defterdarlığına tayin edildi. Ertesi yıl İstanbul'a çağrılarak Anadolu defterdarlığına getirildi (Peçuy-ı İbrâhim, I, 274).

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 955'te (1548) çıktığı ikinci İran seferine katılan İskender Paşa, Tebriz'in zaptında önemli hizmetlerde bulundu. Aynı yıl içinde Van'ın ikinci ve kesin fethinden sonra kimsenin görev almak istemediği yıllık geliri 1 milyon akçe olan bu eyaletin kendi isteğiyle ilk beylerbeyi oldu (Selman, s. 65; Emeccen – Şahin, XIX/23 [1998], s. 83). Van beylerbeyi iken harap haldeki Van Kalesi'ni onartıp savunma amaçlı olarak kullanılabilecek hale getirdi (BA, MD, nr. 6, s. 464). O sırada İran'ın Hoy Kalesi Beyi Dünbüllü Hacı Han'ın saldırı hazırlığı içinde olduğunu duyunca daha önce davranıp karlı bir kış günü Hoy'u zaptetti (Celâlzâde, vr. 398^{a-b}) ve Dünbüllü'nün başını padişaha gönderdi. Ertesi yıl yine İran'a ait Revan'a akınlar düzenledi ve çarşısına girerek yağmalattı (Hasan-ı Rûmlû, I, 341).

İskender Paşa 958 (1551) yılında Erzurum beylerbeyiliğine nakledildi. Bu görevi sırasında Gürcüler'le savaştı ve otuz üç gün süren kuşatmadan sonra Ardanuç Kalesi'ni alarak Osmanlı idaresine kattı (8 Cemâziyelâhîr 958 / 13 Haziran 1551). Ardından doğuya doğru ilerleyerek Ardahan ve çevresini, Şavşat ve Göle'yi aldı. Narman Kalesi de İskender Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

Bu fetihler sırasında Gürcüler'in İran'dan yardım istemesi üzerine İskender Paşa Safevîler'e karşı bizzat hareket ederek çok sayıda esir ve ganimet almış, bunlar arasında Sâsânî hükümdarlarından Nûşîrevân'a (Âlî Mustafa, *Künhü'l-ahbâr*, vr. 361^a) veya efsanevî İran Hükümdarı Cemşid'e (Ârifî Fethullah Çelebi, s. 215) ait olduğu rivayet edilen la'l kadehi Kanûnî'ye takdim etmiştir. 957 (1550) yılı sonlarında Kanûnî'nin İran seferinden dönmesinin ardından Şah I. Tahmasb, Hoy Kalesi'ni kaybetmiş olmanın hincıyla hazırladığı büyük bir orduyu oğlu İsmâil Mirza kumandasında Erzurum'a göndermişti. Erzurum Kalesi önlerinde 5000 kişilik Osmanlı ordusu ile kalabalık Safevî ordusu arasında çok çetin bir savaş oldu ve so-

nunda İskender Paşa kuvvetleri yenildi; fakat kale düşmekten kurtuldu (959/1552). Paşa, üzüntü içinde padişahı cezalandırılmayı beklerken Kanûnî gönderdiği mektupta şahın oğlunun kuvvetlerinin çok kalabalık ve kendisinin bu kadar dayanmasının bile takdire şayan olduğunu, elinden geleni yaptığını ve hatırını hoş tutmasını belirterek teselli etmiş; hil'at, kılıç ve topuz göndererek gönlünü almıştır (Peçuy-ı İbrâhim, I, 298-299). Vezirîâzam Rüstem Paşa da gönderdiği mektupla İskender Paşa'nın gazâsını kutlamıştır.

İskender Paşa, Erzurum savaşından bir süre sonra Diyarbakır beylerbeyiliğine getirildi. Kanûnî'nin Nahcivan seferi sırasında Arpaçayı civarında Safevî askerlerini bozguna uğrattı. 966'da (1559) Hasan-kale yakınlarında Karadere mevkiinde bir başka savaşa da katıldı. 974 (1566) yılına kadar aralıksız on dört yıl Diyarbakır beylerbeyiliği yapan İskender Paşa daha sonra Bağdat valiliğine getirildi (Kâtib Çelebi, s. 112).

Bu görevdeyken Ulyânzâde tarafından çıkarılan isyanı bastırmakla uğraştı. Onun ısrarlı takibi üzerine bir heyet göndererek aman dileyen Ulyânzâde padişaha tâbi ol-

İskender Paşa'nın (sağ başta), Cemşid'e izâfe edilen la'l kadehi Kanûnî Sultan Süleyman'a sunuşunu tasvir eden bir minyatür (*Süleymannâme*, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 557^a)

